

DEBATA MIĘDZY
LUCYFERIANINEM
A PRAWOWIERNYM

ŹRÓDŁA MONASTYCZNE
112

STAROŻYTNOŚĆ
60

Redaktorzy serii:

Michał T. Gronowski OSB
Szymon Hiżycki OSB

Rada naukowa:

Marek Derwich
Dariusz Kasprzak OFMCap
Przemysław Nehring
Krzysztof Ożóg
ks. Marek Starowieyski
Ewa Wipszycka
Rafał Zarzeczny SJ
Piotr Urbański

ŚWIĘTY HIERONIM ZE STRYDONU

DEBATA MIĘDZY
LUCYFERIANINEM
A PRAWOWIERNYM

Przekład

Michał Łukaszczyk

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Przekład na podstawie wydania:

HIERONYMUS STRIDONENSIS, *Altercatio luciferiani et orthodoxi*, red.
A. CANELLIS, SCh 473, 2003.

Redakcja tomu:

Michał T. Gronowski OSB
Beda K. Kisiel OSB
Elżbieta Wiater

Recenzja naukowa:

Prof. dr hab. Bazyli Degórski OSPPE
Prof. UAM dr hab. Michał Kieling

Korekta:

Janusz Stachowski

Opracowanie graficzne:

Jan Nieć

Opracowanie indeksów:

Augustyn Mikołajczyk OSB

Imprimi potest:

Opactwo Benedyktynów

Wydanie I: Kraków 2026

ISBN 978-83-8205-385-2

ISSN 1230-6711

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów 2026

ul. Benedyktyńska 37, 30-398 Kraków

tel.: +48 534 037 299; +48 (12) 688 52 95

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl; www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	7
<i>Michał Łukaszczyk</i>	
Wstęp	9
Bibliografia.....	41
Debata między lucyferianinem a prawowiernym	
Wstęp.....	51
Kontrowersja	53
Wyjaśnienie dogmatyczne.....	85
Zakończenie	127
Indeks biblijny	131
Indeks imion i nazw własnych	135
Indeks rzeczowy.....	145

WYKAZ SKRÓTÓW

BOK	Biblioteka Ojców Kościoła, red. J. NAUMOWICZ, Kraków 1992–
CCL	Corpus Christianorum. Series Latina, Turnhout 1954–
CSEL	Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Wien 1866–
HIERONIM, <i>Listy</i>	HIERONIM ZE STRYDONU, <i>Listy</i> , tłum. M. OŻÓG, J. CZUJ, <i>ŻMT</i> 54, 55, 61, 63, 68 (2010–2013).
JbAC	<i>Jahrbuch für Antike und Christentum</i> , Münster 1958–
LCL	Loeb Classical Library, Cambridge 1912–
NDPAC	<i>Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane</i> , red. A. DI BERARDINO, Genova–Milano 2006–2010.
PG	Patrologiae cursus completus. Series Graeca, t. 1–161, red. J.-P. MIGNE, Paris 1857–1866.
PL	Patrologiae cursus completus. Series Latina, t. 1–222, red. J.-P. MIGNE, Paris 1878–1890.
POK	Pisma Ojców Kościoła, Poznań 1924–
PSP	Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, Warszawa 1969–
REAug	<i>Revue des Études Augustiniennes et Patristiques</i> (od 2004 r. <i>Revue des Études Augustiniennes</i>), Paris 1955–

SCh	Sources Chrétiennes, Paris 1947–
ZKG	<i>Zeitschrift für Kirchengeschichte</i> , Stuttgart 1876–
ŻMT	Źródła Myśli Teologicznej, Kraków 1996–
ŻrMon	Źródła Monastyczne, Kraków 1993–

WSTĘP

Postać Lucyfera z Cagliari pojawiła się na kartach historii w związku z kryzysem ariańskim. Kiedy w latach pięćdziesiątych IV w. upowszechniały się poglądy kapłana z Aleksandrii, Lucyfer jako jeden z pierwszych podjął próbę obrony biskupa Atanazego w Kościele na Zachodzie. Na własną prośbę, już jako ordynariusz diecezji, został wysłany wraz z kapłanem Pankracym i diakonem Hilarym przez papieża Liberiusza z misją do cesarza Konstancjusza¹. Pod wpływem podjętych przez nich rozmów ten ostatni zwołał synod w Mediolanie, który ostatecznie odbył się w roku 355. Jako legat papieża Lucyfer na zwołanym synodzie bronił wyznania nicejskiego i nie zgodził się na potępienie Atanazego. Taką postawą naraził się imperatorowi, który otwarcie sprzyjał arianom. Biskup za tę działalność został skazany na wygnanie, najpierw do Syrii (Germanicia), następnie do Palestyny (Eleutheropoli)², a później do Tebaidy w Egipcie. Na wygnaniu napisał kilka traktatów polemicznych, w których z wielką

¹ Por. HIERONIM ZE STRYDONU, *O znakomitych mężach* 95, tłum. W. SZOŁDRSKI, Warszawa 1970, PSP 6, s. 111.

² Por. tamże, 95, s. 111–112.

gorliwością bronił ortodoksji. Wystarczy choćby wymienić tytuły powstałych wtedy dzieł: *De regibus apostaticis*, *De non conveniendo cum haereticis*, *De sancto Athanasio quia absentem nemo debet iudicare nec damnare*, *De non parcendo in Deum delinquentibus*, *Moriendum esse pro Dei Filio*³.

Jeśli chodzi o dogmatykę, pisma Lucyfera skupiają się głównie na obronie nauki Soboru Nicejskiego przed arianizmem. Biskup Cagliari uważa, że należy bronić pojęcia *homoousios*, ponieważ najpełniej wyraża ono równość Syna z Ojcem i Duchem Świętym. Jako dowód, poza orzeczeniami Soboru Nicejskiego, wskazuje on na Pismo Święte, które potwierdza prawdziwość orzeczeń Nicei. Zwolennicy Lucyfera głosili, że dusza ludzka rodzi się wraz z ciałem, odrzucali naukę o trzech boskich hipostazach w Trójcy Świętej, przyjmując, że hipostaza jest równa substancji. Byli, na skutek głoszonych poglądów, oskarżani o sabelianizm⁴. Poza Sardynią działali w Hiszpanii pod przewodnictwem Grzegorza z Elwiry i prezbitera Wincetego, w Trewirze na czele z prezbiterem Bonozem, w Oxyrynchus pod przewodnictwem biskupa Heraklidesa, w Palestynie, w Eleutheropolis to podejście było promowane przez żeński klasztor z przeoryszą Hermioną, a w Rzymie popierał je biskup Aure-

³ Na wygnaniu Lucyfer napisał pięć ksiąg. Trzy z nich przesłał cesarzowi.

⁴ Por. AUGUSTYN Z HIPPONY, *De haeresibus* 81, red. M.P.J. VAN DEN HOUT I IN., CCL 46, 1969, s. 321.

liusz, którego następcami byli Efezjusz, a następnie Faustyn i Marcelin⁵.

Podczas wygnania Lucyfera odbył się synod w Rimini (359). Należy stwierdzić, że na tym spotkaniu udało się wypracować jedność wśród duchowieństwa, którą jednak bardzo szybko rozbiła ingerencja cesarza. W wyniku jego działań kolejne synody – w Seleucji (359) i Konstantynopolu (360) – opowiedziały się po stronie ariańskiej. Następny synod, w Paryżu (361), wbrew postanowieniom dwóch wcześniejszych opowiedział się w obronie orzeczeń Soboru Nicejskiego. Wobec powstania wielu sporów i wzajemnych pretensji, które nadal trwały pomiędzy zwolennikami Nicei a wyznawcami arianizmu, należy uznać, że dopiero sobór w Konstantynopolu (381) ostatecznie rozwiązał ten problem, podtrzymując orzeczenia z Nicei.

Po wstąpieniu na tron cesarza Juliana (361) Lucyfer, korzystając z tego, jaką politykę prowadził nowy władca, i udzielonej przez niego amnestii, powrócił z wygnania. Został zaproszony przez Atanazego na synod w Aleksandrii. Biskup Cagliari wymówił się jednak koniecznością udania się do Antiochii, aby położyć kres tamtejszym zamieszkom religijnym. Przebywając tam, bardzo szybko wmieszał się w schizmę antiocheńską. Sprzeciwił się bowiem biskupowi Melecjuszowi, doprowadził do jeszcze większych napięć i w konsekwencji do przedłużenia schizmy między stronnictwem tego hierarchy, będącego pra-

⁵ Por. MARCELLINUS I FAUSTINUS, *Libellus Precum*, red. O. GUENTHER, CSEL 35, 1895, s. 5–44.

wowitym biskupem, choć przebywającym na wygnaniu, a zwolennikami zmarłego biskupa Eustachego, którymi przewodził kapłan Paulin. Lucyfer samowolnie wyświęcił tego ostatniego na biskupa⁶. W 362 r. odbył się synod w Aleksandrii, na którym zabrakło biskupa z Cagliari. Choć decyzje podjęte na tym spotkaniu były bardzo pojednawcze, Lucyfer odrzucił jego postanowienia ze względu na umiarkowaną politykę wobec arian. Na synodzie postanowiono, że ci spośród nich, którzy wyrzekli się herezji i odbyli pokutę, mogą zostać przyjęci ponownie na łono Kościoła katolickiego, ale bez prawa do pełnienia funkcji kościelnych. Natomiast biskupi sympatyzujący lub w przeszłości popierający arian zachowali swoje uprawnienia, po wcześniejszym odrzuceniu arianizmu. Przeciwno takiemu porządkowi wystąpił Lucyfer, który nie przyjął postanowień synodu przekazanych mu przez jego przyjaciela Euzebiusza z Vercelli i oświadczył, że nie będzie w komunii ani z przekazującym mu te postanowienia, ani z nikim, kto je zaakceptował. W ten sposób w znaczny sposób utrudniał działalność wspomnianemu Euzebiuszowi oraz Hilaremu z Poitiers. Główną osią niezgody było postępowanie Kościoła z biskupami zamieszkanymi w arianizm. Lucyfer uważał, że nikt, kto w jakikolwiek sposób poszedł na kompromis z arianizmem, nie powinien pełnić żadnych posług w Kościele. Jedno-

⁶ Por. SOKRATES SCHOLASTYK, *Historia Kościoła* III,6, tłum. S. KAZIKOWSKI, Warszawa 1972, s. 241–242; HERMIASZ SOZOMEN, *Historia Kościoła* IV,28, tłum. S. KAZIKOWSKI, Warszawa 1980, s. 281.

czesnie nie zgłaszał sprzeciwu co do decyzji dotyczących świeckich, którzy zostali ochrzczeni przez ariańskich biskupów. W ten sposób hierarcha z Cagliari stał się przeciwnikiem samego Atanazego, którego niezachwianie bronił przez całe swoje życie. Jeszcze za panowania cesarza Juliana wrócił do stolicy swojej diecezji⁷, gdzie zyskał sporą sławę i szerokie grono zwolenników. Jego dalsze losy po powrocie na Sycylię pozostają nieznane. Zmarł w roku 370⁸. Głoszone przez niego poglądy przetrwały do początków następnego stulecia. Augustyn⁹ oraz Hieronim podają, że Lucyfer nie odwołał swoich tez i ostatecznie został ekskomunikowany¹⁰.

Na tym wydarzeniu sprawa się nie zakończyła, ponieważ zyskał on grono zwolenników. Przede wszystkim uważali oni, że biskupi, którzy zostali oszukani podczas synodu w Rimini, powinni ustąpić ze stanowisk oraz odbyć publiczną pokutę. Zwolennicy biskupa Cagliari odrzucili więc postanowienia synodu w Aleksandrii, które zostały potwierdzone przez papieża Liberiusza. Powstała w ten sposób schizmatycka grupa nazywana lucyferia-

⁷ Por. HIERONIM ZE STRYDONU, *O znakomitych mężach* 95, PSP 6, s. 111.

⁸ Por. TENŻE, *Chronicon. a. 370*, red. R. HELM, Berlin 1956 (Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, 47), s. 257–258; M. SIMONETTI, *Macedonio*, NDPAC II, kol. 2961–2962.

⁹ Por. AUGUSTYN Z HIPPONY, *De haeresibus* 81, CCL 46, s. 321.

¹⁰ Por. HIERONIM ZE STRYDONU, *O znakomitych mężach* 95, PSP 6, s. 111–112.

nami¹¹, znana przede wszystkim z działalności rzymskiego diakona Hilarego oraz wspomnianych już Faustyna i Marcelina. Ci dwaj duchowni, pochodzący prawdopodobnie z Rzymu, w dziele *Libellus precum* zwracają się z prośbą do cesarzy Walentyniana II, Teodozjusza i Arkadiusza, opisując wybitnych przedstawicieli sekty i prosząc o ochronę. Uznają Lucyfera za świętego, a papieża Damazego przedstawiają jako prześladowcę o wiele groźniejszego niż sami arianie¹². O tym, że lucyferianie zyskali przynajmniej pewne poparcie cesarskie, świadczy re-skrypt skierowany do Cynegiusza, prefekta pretorianów na Wschodzie (383–388). Zapewnia się w nim pomoc i ochronę zwolennikom Lucyfera¹³.

Wymiana argumentów między jego zwolennikami a prawowiernymi chrześcijanami stanowi centralną oś dzieła *Altercatio luciferiani et orthodoxi* napisanego przez Hieronima. Najbardziej podkreślaną w dziele kwestią jest uznawanie przez lucyferian chrztu udzielonego przez arian, lecz odrzucanie biskupów, którzy w jakiś sposób sprzyjali tej ostatniej herezji. Podkreślona tu zostaje zwłaszcza niekonsekwencja i brak logiki w podejmowanym działaniu przez wyznawców nauki Lucyfera. Dzie-

¹¹ Por. M. SIMONETTI, *Appunti per una storia dello scisma luciferiano*, [w:] *Atti del Convegno di studi religiosi sardi*, Padova 1963, s. 67–82.

¹² Por. MARCELLINUS i FAUSTINUS, *Libellus Precum*, CSEL 35, s. 5–44.

¹³ Por. GREGORIUS ILLIBERITANUS, PSEUDO-GREGORIUS ILLIBERITANUS, FAUSTINUS LUCIFERIANUS, *Opuscula*, red. V. BULHART, J. FRAIPONT, M. SIMONETTI, CCL 69, 1967, s. 391–392.

ło Strydończyka jest wynikiem kontynuacji polemiki dotyczącej postanowień Soboru Nicejskiego. Pełniło ważną rolę, jeśli chodzi o walkę z następstwami arianizmu przede wszystkim na Zachodzie, ale również, ze względu na schizmę antiocheńską, na Wschodzie. Sytuacja polityczno-społeczna znacznie ewoluowała, utrudniając chrześcijanom przekazywanie prawidłowej, niczym nieskalanej wiary. Ariusz, potępiony, po czym wygnany przez cesarza Konstantyna został przez niego odwołany z wygnania, a w 335 r. na banicję do Trewiru udał się obrońca *Credo* nicejskiego Atanazy. Choć był on popierany i szanowany przez Konstantyna i Konstansa, to jednak nigdy nie uzyskał aprobaty cesarza Konstancjusza, który najpierw władał wschodnią częścią imperium, a następnie, od 353 r., panował sam po pokonaniu uzurpatora Magnencjusza. W zimie tego roku papież Liberiusz prosił cesarza o zwołanie synodu dla Zachodu do Akwilei. Imperator domagał się jednak najpierw potępienia Atanazego przez wszystkich biskupów. Synod ostatecznie odbył się w Mediolanie. Ponownie zażądano na nim potępienia biskupa Aleksandrii, a nieposłusznych skazano na wygnanie. Rok później wygnany został chociażby Hilary z Poitiers, który próbował zapobiec działaniom arian w Galii¹⁴. W 358 r. cesarz zwołał kolejny synod do Sirmium, gdzie została napisana trzecia forma wyznania wiary (trzecia formuła z Sirmium). Całość obrazu, jeśli chodzi o rozprzestrze-

¹⁴ Por. HIERONIM ZE STRYDONU, *Chronicon a. 355*, s. 239–240.

nianie się arianizmu w omawianej części Kościoła, dopełnia wspomniany już synod w Rimini z roku 359¹⁵.

Sprawa związana z poglądami Lucyfera jest niezwykle ciekawa z punktu widzenia biografii Hieronima. Ten ostatni bowiem został wyświęcony na kapłana przez Paulina, który z kolei otrzymał święcenia episkopatu od Lucyfera. Mimo tego Strydończyk nie sympatyzował z poglądami nauczyciela z Cagliari. Wyraźne dowody można znaleźć we wspomnianym niżej dziele.

Altercatio luciferiani et orthodoxi to jeden z traktatów stanowiących pokłosie udziału Strydończyka w schizmie antiocheńskiej, w której zarówno zwolennicy Lucyfera, jak i on sam odegrali znaczącą rolę. *Altercatio* zostało napisane przez Hieronima, kiedy był on jeszcze młody. Badacze przyjmują rok 378 lub 379, choć dyskusja na ten temat trwa nadal¹⁶. Niestety, nie posiadamy w dziele żad-

¹⁵ Por. TENŻE, *Chronicon a. 359*, s. 246.

¹⁶ Por. A. CANELLIS, *La composition du Dialogue contre les Lucifériens et du Dialogue contre les Pélagiens de saint Jérôme: A la recherche d'un canon de l'altercatio*, REAug 43 (1997), s. 247–248. Badacze do dziś zastanawiają się nad datacją dzieła. Najczęściej przyjmuje się rok 378 lub 379 i Antiochię jako miejsce jego skomponowania. Wielu badaczy zakłada też Konstantynopol (lata 379–381), Rzym (382–384) lub Betlejem (387–388); zob. Antiochia: F. CAVALLERA, *Saint Jérôme, sa vie et son œuvre*, Louvain–Paris 1922, I,1, s. 56–58; I,2, s. 18–19, 154; J.N.D. KELLY, *Hieronim. Życie, pisma, spory*, tłum. E. KRASKOWSKA, Warszawa 2003, s. 76–77; Konstantynopol: J. GRIBOMONT, *Jérôme*, [w:] *Dictionnaire de spiritualité*, t. 8, Paris 1974, kol. 901–918; J. GRIBOMONT, *Les traductions: Jérôme, Rufin*, [w:] J. QUASTEN, *Initiation aux Pères de l'Église*, t. 4, Paris 1986, s. 312; Rzym: G. KRÜGER, *Lucifer*,

nej aluzji do konkretnego wydarzenia historycznego, dlatego nie sposób jednoznacznie podać datę napisania traktatu. Charakteryzuje się on sporą niedojrzałością, która wskazuje na młody wiek autora. Krytyka wewnętrzna również nie pozawala na ostateczną datację¹⁷. Trzeba też zaznaczyć, że dużą rolę w napisaniu tej polemiki odegrało rozprzestrzenianie się arianizmu na Wschodzie i Zachodzie. Warto więc prześledzić chronologię wydarzeń dotyczących herezji Ariusza po roku 325.

Po Soborze Nicejskim tylko pozornie odzyskano spokój i ład w imperium po doktrynalnym zamieszaniu. Bardzo szybko niektórzy biskupi (Euzebiusz z Nikomedii, Teognis z Nicei i Maris z Chalcedonu¹⁸) wycofali swoje podpisy potwierdzające *Credo* przyjęte na soborze. Za ten czyn dwóch pierwszych zostało zesłanych na wygnanie przez cesarza. Polityka kościelna cesarza Kon-

Bischof von Calaris, Leipzig 1886, s. 60–61, G. GRÜTZMACHER, *Die Abfassungszeit der Altercatio Luciferiani et Orthodoxi des Hieronymus*, ZKG 21, 1900, s. 1–8; G. GRÜTZMACHER, *Hieronymus, Eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte*, Leipzig 1901, s. 58–59; P. BATIFFOL, *Les sources de l'Altercatio Luciferiani et Orthodoxi*, [w:] *Miscellanea Geronimiana*, red. V. VANNUTELLI, Rome 1920, s. 97–113; Betlejem: P. NAUTIN, *Hieronymus*, [w:] *Theologische Realenzyklopädie*, red. CH. UHLIG, 15, Berlin–New York 1986, s. 304–315.

¹⁷ F. CAVALLERA, *Saint Jérôme, sa vie et son œuvre* I,2, s. 18–19.

¹⁸ Dwóch pierwszych wymienia Hieronim w *Altercatio*, trzeci nie występuje w jego pismach; por. HIERONIM ZE STRYDONU, *Debata* 20; J.R. PALANQUE, G. BARDY, P. DE LABRIOLLE, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours. Tome 3: De la paix constantinienne à la mort de Théodose*, Paris 1936, s. 94–95.

stantyna była jednak niejednoznaczna, bo wkrótce zostali przywrócenii na stolicę biskupie. Po synodzie w Antiochii w 330 r. cesarz potwierdził zesłanie obrońcy *Credo* nicejskiego, Eustacjusza z Antiochii, do którego to zesłania doprowadzili zwolennicy Ariusza, w tym Euzebiusz z Nikomedii, Teognis z Nicei oraz Euzebiusz z Cezarei¹⁹. Wygnanie spotkało także Marcelego z Ancyry – podstawą były tu oskarżenia o sabelianizm²⁰. Następnie cesarz zgodził się na powrót Ariusza, co więcej, zwołał synod do Tyru (335 r.), na którym Euzebiusz z Nikomedii, Teognis z Nicei, Euzebiusz z Cezarei, Walens z Mursy i Ursacjusz z Singidunum oskarżyli Atanazego o herezję²¹. Wobec takiego obrotu spraw biskup Aleksandrii prosił o audiencję u cesarza w Konstantynopolu, ale pojawili się na niej także: Euzebiusz z Nikomedii, Euzebiusz z Cezarei, Walens z Mursy i Ursacjusz z Singidunum oraz dwóch innych biskupów wrogo nastawionych do patriarchy. Wkrótce został on zesłany na wygnanie do Trewiru. Był koniec 335 r. Jeszcze w tym samym roku umarł Ariusz, jadąc na synod, który miał go zrehabilitować²².

Okoliczności zwołania synodu w Rimini nie są jasne. Pewne jest za to, że papież Liberiusz, broniący dotąd z niezwykłym oddaniem *Credo* nicejskiego, został skazany w roku 356 na wygnanie do Tracji. Dwa lata póź-

¹⁹ Por. tamże, s. 278.

²⁰ Por. tamże, s. 279.

²¹ Por. N. MESLIN, *Les Ariens d'Occident 335–430*, Paris 1967, s. 72.

²² Por. A. LEROY-MOLINGHEM, *La mort d'Arius*, „Byzantion” 38 (1968), s. 105–111.

niej uległ cesarzowi i podpisał trzecią formułę z Sirmium, która, ogólnie rzecz ujmując, pomijała termin „współ-istotny”²³. Po potępieniu Atanazego mógł na mocy cesarskiej decyzji powrócić do Rzymu²⁴. Z uwagi na swoją dwuznaczną postawę i uległość wobec władcy nie zdołał odzyskać szacunku w Kościele. Zwołany w Rimini synod miał doprowadzić do pokoju w Kościele, gdyż chodziło o pogodzenie biskupów podzielonych na różne frakcje. Został zwołany przez cesarza Konstancjusza²⁵. Według świadków synod rozpoczął się propozycją ze strony Ursacjusza, Walensa, Herminiusza, Auksencjusza, Demofila i Gajusza, którzy zaproponowali, aby unieważnić przyjęte wyznanie wiary, a przyjąć nowe²⁶. Był to sprytnie opracowany plan mający na celu przyjęcie ariańskiego credo, który opracowali wcześniej. Chodziło o czwartą formułę przyjętą na synodzie w Sirmium (359). Brzmiała ona następująco:

²³ Por. HERMIASZ SOZOMEN, *Historia Kościoła* III,18, s. 196; IV,6, s. 214–216.

²⁴ Por. HILARY Z POITIERS, *Fragmenta historica* VI,5–6, [w:] S. *Hilarii Pictaviensis opera*, t. 4, red. A. FEDER, CSEL 65, 1916, s. 92–93.

²⁵ Por. SOKRATES SCHOLASTYK, *Historia Kościoła* II,37, s. 185–186; HERMIASZ SOZOMEN, *Historia Kościoła* IV,17, s. 244.

²⁶ Por. SOKRATES SCHOLASTYK, *Historia Kościoła* II,37, s. 186–187; ATANAZY ALEKSANDRYJSKI, *O synodach w Rimini i Seleucji* 8, [w:] TENŻE, *O dekretach Soboru Nicejskiego. O wypowiedzi Dionizego. O synodach w Rimini i Seleucji*, tłum. P. SZEWCZYK, ŻMT 60, 2011, s. 59–60.

Wierzimy w jednego jedynego i prawdziwego Boga, Ojca Wszechmogącego, Stwórcę i sprawcę wszystkich rzeczy. I w jednego jednorodzonego Syna Bożego, który przed wszystkimi wiekami, przed wszelkim początkiem, przed pojawieniem się czasu i przed wszelką istotą, którą możemy poznać, został niecierpiętliwie zrodzony z Boga. Przez niego zostały ukształtowane wieki i wszystko, co się stało. On jest [...] podobny do Ojca, który Go zrodził, jak mówią Pisma²⁷.

Formuła ta nie zawierała pojęcia „współistotny” (ὁμοούσιος) oraz nie wspominała o „istocie” (οὐσία). Relację Syna do Ojca wyrażała terminem „podobny” (ὅμοιος). Oportuniści przekonywali, że właśnie taką formę zaaprobował cesarz, a synod miał być wyrazem bezwzględnego poparcia dla jego poglądów²⁸.

Uczestnicy synodu szybko odkryli podstęp i zaproponowali, aby arianizm uznać za herezję. Ursacjusz, Walens i ich towarzysze odmówili²⁹. Mimo to uczestnicy synodu potępili wymienionych biskupów i wyraźnie opowiedzieli się za nauką Soboru Nicejskiego³⁰. Ponadto ogłosili 13 anatem przeciwko arianom oraz napisali list do cesa-

²⁷ ATANAZY ALEKSANDRYJSKI, *O synodach* 8,4–7, [w:] *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, red. A. BARON, H. PIETRAS, Kraków 2006, s. 225–226; SOKRATES SCHOLASTYK, *Historia Kościoła* II,37, s. 187–188.

²⁸ Por. HERMIASZ SOZOMEN, *Historia Kościoła* IV,17, s. 244–255.

²⁹ Por. ATANAZY ALEKSANDRYJSKI, *O synodach w Rimini i Selucji Izauryjskiej* 9, *ŻMT* 60, s. 60–61.

³⁰ Por. HILARY Z POITIERS, *Fragmenta historica* VI,5–6, CSEL 65, s. 92–93.

rza, w którym powoływali się na zasługi jego zmarłego ojca w pielęgnowaniu ortodoksji w Kościele³¹.

Kolejnym krokiem było wysłanie poselstwa do władcy w celu przekazania mu dokumentów synodu i listu podpisanego przez obradujących biskupów. Gdy jednak poselstwo dotarło na miejsce, okazało się, że Konstancjusz jest zajęty wojną z Persami. Jednocześnie była to zręczna wymówka, gdyż Ursacjusz i Walens uprzedzili poselstwo składające się z 20 biskupów i złożyli skargę na synod³². Gdy część biskupów zgromadzonych w Rimini oczekiwała na powrót cesarza z wojny, Ursacjusz i Walens działali dalej. Udali się do Tracji, do miasta Nike. Tam sami zorganizowali sesję synodalną oraz przełożyli na język grecki odczytaną w Rimini formułę wyznania wiary. Wybór miasta był nieprzypadkowy, wspomniani biskupi próbowali wykorzystać zbieżność nazwy z miejscem przeprowadzenia pierwszego soboru³³ i nakłonić wiernych do przyjęcia odczytanej przez nich formuły wyznania wiary³⁴. Kolejnym krokiem było wysłanie tego ostatniego do biskupów na Wschodzie³⁵. Była to czwarta formuła z Sirmium (359), do tej pory nieznana w języku greckim. Tekst sprawiał wrażenie, że omawiana formuła została już przyjęta na Zachodzie. Poza wspomnianym już

³¹ Por. tamże, VIII,1, CSEL 65, s. 93–94.

³² Por. SOKRATES SCHOLASTYK, *Historia Kościoła* II,37, s. 195.

³³ Por. L. AYRES, *Nicaea and its Legacy. An Approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*, Oxford 2006, s. 161.

³⁴ Por. SOKRATES SCHOLASTYK, *Historia Kościoła* II,37, s. 198.

³⁵ Por. HERMIASZ SOZOMEN, *Historia Kościoła* IV,20, s. 255–256.

odrzucając terminów *homoousios* oraz *ousia* formuła zawierała twierdzenie, że Syn jest podobny do Ojca (ὅμοιον τῷ Πατρί) oraz nie wspominała nic o soborze w Nicei³⁶. Po osiągnięciu zamierzonego celu autorzy formuły, Ursacjusz i Walens, udali się w drogę powrotną do Rimini, aby tam nakłonić biskupów do przyjęcia ariańskiej koncepcji relacji Syna do Ojca.

W tym czasie zebrał się kolejny synod, w Seleucji Izauryjskiej. Rozpoczął się 28 września 359 r. i było na nim obecnych 160 biskupów. Podzielili się na dwa stronnictwa. Pierwszemu przewodniczył Akacjusz, za którym opowiedziało się 30 biskupów. Odrzucali oni nicejskie wyznanie wiary i twierdzili, że należy ułożyć nowe. Drugiemu ugrupowaniu przewodniczył Jerzy z Laodycei. Jego zwolennicy przyjmowali postanowienia soboru w Nicei, odrzucając jednak termin *homoousios*³⁷. Oba stronnictwa dążyły do przeforsowania własnych wyznań wiary, które w większym lub mniejszym stopniu odchodziły od postanowień Soboru Nicejskiego. Zwolennicy Jerzego podpisali formułę antiocheńską z 341 r.³⁸, a zebrani przy Akacjuszu oficjalnie ogłosili czwartą formułę z Sirmium z pominięciem zwrotu: „Syna zrodzonego z Ojca przed wszystkimi wiekami”³⁹. W rzeczywistości oznaczało to stanięcie po stronie arian. Ostatecznie zgromadzeni

³⁶ Por. TEODORET Z CYRU, *Historia ecclesiastica* II,21, red. L. PARMENTIER I INNI, SCh 501, 2006, s. 428–433.

³⁷ Por. SOKRATES SCHOLASTYK, *Historia Kościoła* II,39, s. 204–206.

³⁸ Por. tamże II,40, s. 209–211.

³⁹ Por. tamże II,40, s. 211–213.

na synodzie w Seleucji nie doszli do zgody. Atanazy podsumowując obrady synodu, podkreślił, że uczestnicy tak bronili herezji, aż w konsekwencji między sobą się podzielili⁴⁰. Po zakończeniu obrad Akacjusz wraz ze zwolennikami udali się na dwór cesarski do Konstantynopola⁴¹. Jego ugrupowanie odniosło tam wielkie zwycięstwo. Już w 360 r. ogłoszono tam ariańskie wyznanie wiary. W stolicy zaakceptowano też credo odczytane podczas pierwszej sesji na synodzie w Rimini (była to czwarta formuła z Sirmium). Tekst ten został przetłumaczony na język grecki w Nike pod kierunkiem Ursacjusza i Walensa. Dodano nadto klauzulę zakazującą używania pojęć „istota” i „hipostaza” w odniesieniu do Boga⁴². Formułę krótszą od tej, którą przyjęto w Seleucji, wysłano ponownie do Rimini, gdzie biskupi mało wyćwiczeni w subtelnościach teologicznych zaakceptowali tekst, który w rzeczywistości był ariańskim wyznaniem wiary⁴³. Wielką rolę w podpisaniu tego ostatniego w Rimini odegrali biskupi Walens i Ursacjusz⁴⁴. Byli w rzeczywistości arianami skrzętnie ukrywającymi swoją wiarę i deklarującymi się jako prawowierni. Niemalą rolę odegrała również pre-

⁴⁰ Por. ATANAZY ALEKSANDRYJSKI, *O synodach w Rimini i Seleucji Izauryjskiej* 12, *ŻMT* 60, s. 64.

⁴¹ Por. HERMIASZ SOZOMEN, *Historia Kościoła* IV,22, s. 262.

⁴² Por. SOKRATES SCHOLASTYK, *Historia Kościoła* II,41, s. 213–216.

⁴³ Por. tamże, II,41, s. 214–216.

⁴⁴ Por. L. AYRES, *Nicaea and its Legacy. An Approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*, Oxford 2006, s. 161.

sja cesarza Konstancjusza⁴⁵. Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy zauważyć, że większość biskupów na Zachodzie nie była zwolennikami arianizmu mimo podpisania formuły ariańskiej. Uczynili to pod presją, będąc w rzeczywistości zwolennikami nicejskiego wyznania wiary. Na Wschodzie też nie było jednomyślności, a wkrótce arianizm stracił najsilniejszego zwolennika, gdyż 3 listopada 361 r. zmarł cesarz Konstancjusz, a jego następca, Julian Apostata, odrzucił chrześcijaństwo.

W 361 r. odbył się jeszcze jeden synod, tym razem w Paryżu. Przewodniczył mu Hilary, biskup Poitiers. Potępiono na nim wyznanie wiary podpisane przez biskupów w Rimini. Wyrażono również dezaprobatę, jeśli chodzi o credo ogłoszone w Konstantynopolu, i jednoznacznie potwierdzono nicejskie wyznanie wiary. Potwierdzono uznanie wyrażenia „współistotny” (ὁμοούσιος, łac. *consubstantialis*) jako określenie pochodzenia Syna z Boga Ojca, a także określono, że Syn jest jedną istotą (οὐσία) lub substancją (*substantia*) z Bogiem Ojcem, nie jest stworzony ani adoptowany (*ne creatura aut adoptio aut appellatio*). Jest Bogiem z Boga (*ex Deo Deus*) jako Syn z Ojca (*ex Patre Filius*). Syn jest też podobny do Ojca (*Filius similis est ad Deum Patrem*)⁴⁶. Ponadto synod ekskomunikował Auksencjusza, Ursacjusza, Walensa, Gajusza, Megazjusza oraz Justyna, odpowiedzialnych za wprowadzenie w błąd biskupów oraz trwanie przy ariańskim

⁴⁵ Por. J. HEFELE, *Histoire des conciles*, t. I/2, Paris 1906, s. 954–955.

⁴⁶ HILARY Z POITIERS, *Fragmenta historica* IX,1–3, CSEL 65, s. 95–97.

wyznaniu wiary. Pomimo sprzecznych rozporządzeń synodów kontrowersje trwały nadal. Zakończył je dopiero sobór w Konstantynopolu (381 r.).

Tematem omawianego dzieła jest ponowny chrzest heretyków. Należy wspomnieć, że w ten sposób zostały ożywione dyskusje z III w., dotyczące ponownego udzielania chrztu, jeśli wcześniej został udzielony przez heretyka lub schizmatyka. Lucyferianie nauczali, że biskupi skażeni herezją Ariusza powinni, po odbyciu pokuty, zostać przeniesieni do stanu świeckiego. W praktyce oznaczałoby to pozbawienie ich możliwości sprawowania urzędu. Jeśli chodzi o świeckich, lucyferianie nauczali, że wystarczy, aby odbyli pokutę oraz nałożono na nich ręce, przyjmując ponownie do Kościoła, nawet jeśli przyjęli chrzest z rąk ariańskich lub arianizujących biskupów, jego powtórzenie nie było jednak wymagane. Spośród lucyferian należy wyróżnić zwolenników Hilarego, diakona rzymskiego. Zgadzali się z nauką głoszoną przez wyznawców Lucyfera w kwestii traktowania biskupów, ale byli konsekwentni w traktowaniu świeckich. Według nich należało ich powtórnie ochrzcić, ponieważ sakrament ten udzielony przez heretyków był nieważny.

Poglądy głoszone przez lucyferian były dla Hieronima zupełnie pozbawione logiki. W pierwszej części *Altercatio* postuluje, aby biskupi i świeccy byli traktowani w ten sam sposób. Autor Wulgaty używa talentu oratorskiego, podejmując próbę pogodzenia zwaśnionych stron. Zwraca uwagę na położenie biskupów zgromadzonych na synodzie w Rimini, którzy zostali oszukani, i w ten sposób próbuje tłumaczyć ich postawę przed sądem lucyferian,

którzy uważali, że biskupi ci popełnili grzech apostazji. Według lucyferian hierarchowie ci skalali się herezją Ariusza, podpisując ariańskie wyznanie wiary. Mogli być dopuszczeni do komunii po wcześniejszym odbyciu pokuty. Było to równoznaczne z utratą zajmowanych przez nich stanowisk kościelnych. W gronie schizmatyków nastąpił podział dotyczący odmiennego traktowania biskupów i świeckich, który jest często powtarzany w pierwszej części debaty. Hieronim domaga się równego traktowania obu stron. W drugiej części dzieła argumentuje za tym, aby hierarchowie zgromadzeni na synodzie w Rimini zostali ponownie włączeni do Kościoła, ponieważ jego zdaniem to nie oni tak naprawdę zawiedli, a zostali umiejętnie wykorzystani, po czym pozbawieni możliwości obrony. Ta część, bardziej historyczna niż pierwsza, ukazuje głębokie pragnienie Hieronima: powszechne pojednanie w Kościele. Możemy ponadto jasno sprecyzować cel dzieła Strydończyka: jest nim pragnienie jedności wiary i Kościoła oraz podkreślanie konieczności zachowania komunii między Wschodem a Zachodem.

W *Altercatio* występuje szereg środków literackich. Jednym z najczęściej stosowanych jest chiasm. Dialogowany epilog utworu stanowi odpowiedź na prolog narracyjny, tak jak łaciński czasownik *docere* łączy się z innym: *contendere*. Zabieg z użyciem tych czasowników stwarza wrażenie procesu sądowego, gdzie każdy próbuje udowodnić swoje racje. Odwołania do Tertuliana w prologu oraz Minucjusza Feliksa w epilogu mają na celu rywalizację, najpierw z *Adversus Iudaeos*, w którym Tertulian polemizuje przeciwko Żydom, tak jak w omawianym dziele

Hieronim przeciwko lucyferianom. W części drugiej ten drugi przypomina prawowiernym o wielkości chrześcijaństwa, jak to zrobił w swoim dziele Minucjusz.

Dzieło Strydończyka posiada przemyślaną konstrukcję retoryczną, którą dodatkowo wspierają środki oratorskie. Dla zdynamizowania akcji autor bardzo często posługuje się metaforami zaczerpniętymi z autorów klasycznych, które czasem modyfikuje lub dodaje do nich chrześcijańskie przesłanie. Często występuje motyw walki oraz potyczki intelektualnej. Zdarzają się odniesienia do konkretnych miejsc oraz nawiązania do mądrości ludowej. Jeśli chodzi o styl *Altercatio*, ma on cechy klasycznego stylu Cyserona. Widoczny jest wyraźny wpływ tego autora na Strydończyka. To kolejny dowód na to, że dzieło musiał napisać autor Wulgaty⁴⁷ jeszcze jako młodzieniec. Zastosowane środki oratorskie służą budowaniu napięcia między żywo dyskutującymi adwersarzami oraz prezentacji ortodoksyjnej wiary.

W dziele możemy wyodrębnić kilka tematów. Pierwszy dotyczy ponownego chrztu i pokuty heretyków. Jak było wspomniane wyżej, w poglądach lucyferian można zauważyć powrót do problemów z III w. Kościół afrykański nauczał, że należy ponownie chrzcić, jeśli szafarz sakramentu był heretykiem lub schizmatykiem⁴⁸. Przy-

⁴⁷ W jednym z listów Hieronim zamieszcza duchowe wyjaśnienie odejścia od umiłowania klasyków w stronę Pisma Świętego, por. HIERONIM, *Listy* 22,30, *ŻMT* 54, s. 103–104.

⁴⁸ Schizma donatystów spowodowała reakcję Kościoła afrykańskiego. O konieczności ponownego chrztu nauczał chociażby Cyprian z Kartaginy (zob. TENŻE, *List* 72, do papieża Stefana).

najmniej od III w. można zakładać, że duchowni, którzy popełnili jeden z ciężkich grzechów: apostazję, morderstwo lub cudzołóstwo, byli degradowani do stanu świeckiego. Lucyferianie chcieli zastosować podobne środki wobec tych biskupów, którzy na synodzie w Rimini podpisali trzecią formułę z Sirmium. Uważali, że popełnili oni herezję utożsamianą z apostazją. Wyznawcy Lucyfera nie widzieli jednak problemu w tym, że hierarchowie ci ochrzczili wielu ludzi, których z kolei lucyferianie przyjęli jako prawowiernych braci w wierze. Na tym temacie opiera się cała argumentacja Hieronima w pierwszej części. Podkreśla on nielogiczność takiego rozumowania i nieważność chrztu udzielonego przez heretyków. W utworze widać, że Strydończyk, aby uzasadnić swoje racje, odwołuje się do argumentacji Cypriana i Tertuliana⁴⁹. Mimo postawienia solidnych tez autor Wulgaty nie zdołał całkowicie rozwiązać problemu dotyczącego samego chrztu heretyków. Warto zauważyć, że w *Altercatio* powołuje się on na pisma Cypriana. Cytuje go w dwóch miejscach (do papieża Stefana i do Jubaianusa)⁵⁰. Nigdzie nie przywołuje imienia Tertuliana, choć można znaleźć fragmenty, które wskazują, że wyraźnie jest pod wpływem lektury jego pism. Odpowiedź na pytanie dla-

⁴⁹ Chodzi głównie o *Listy* (*Epistulae*) Cypriana oraz dzieło *O chrzcie* (*De baptismo*) i *O pokucie* (*De paenitentia*) Tertuliana. Pełne odniesienia do tych dwóch postaci znajdzie czytelnik w dziele Hieronima.

⁵⁰ Por. CYPRIAN Z KARTAGINY, *Listy* 72,3; 73,26, tłum. W. SZOŁDRSKI, PSP 1, 1969, s. 257, 272–273.

czego, nasuwa się sama. Chodzi oczywiście o odejście tego ostatniego ze wspólnoty Kościoła. W dziele Strydończyka dostrzeżemy również spory wpływ pism Hilarego z Poitiers⁵¹.

Kolejny wątek, który podejmuje Strydończyk, dotyczy liturgii chrzcielnej. Omawiając kontrowersje pomiędzy zwolennikiem Lucyfera a prawowiernym, kreśli barwny opis liturgii sakramentalnej w IV w. Jak wyglądał chrzest w starożytności, możemy zobaczyć w rozdziałach 8 i 9, gdzie zostają przedstawione obrzędy i tradycje związane z tym sakramentem. Pojawia się choćby informacja, że wskutek tego, iż biskup przebywa daleko, zazwyczaj prezbiterzy i diakoni udzielają chrztu chorym i umierającym oraz chrzczą na wsiach. Wskutek tej praktyki udzielanie tego sakramentu przez kapłana stało się powszechne, ale, jak stwierdza Hieronim, nie było to praktykowane bez pozwolenia biskupa. On też błogosławił olej chrzcielny. Strydończyk podaje również pewne szczegółowe informacje dotyczące obrzędów chrzcielnych. Niestety, nie wymienia pełnych formuł rytualnych, pojawia się za to porządek przebiegu liturgii. Wspomina również o dwóch ważnych elementach: potrójnym zanurzeniu w wodzie oraz o rytuale pochrzcielnym, polegającym na kosztowaniu mleka i miodu⁵². Ten obrzęd symbolizuje

⁵¹ Zob. HILARY Z POITIERS, *Fragmenta historica*; TENŻE, *O Trójcy Świętej* (*De Trinitate*).

⁵² Jak niemowlę jest karmione mlekiem, tak chrześcijanin po chrzcie jest jak nowo narodzony. Przypomina niemowlę, które nie przyśwaja stałych pokarmów. Mleko i miód wskazują również na wy-

dzieciństwo w wierze. Mnich z Betlejem wskazuje również dwa nakazy, których nie wolno przekraczać w okresie wielkanocnym oraz w każdą niedzielę: w te dni nie można było się modlić na klęczkach i pościć. Te zwyczaje były stosowane jeszcze w IV w. Strydończyk mało miejsca poświęca bierzmowaniu, natomiast Eucharystię opisuje z niezwykłym realizmem. Wyraźnie stwierdza, że to biskupi i kapłani ją celebrują, a diakoni nie mają takiego prawa. W dziele znajdziemy również opis tego, na czym polegała pokuta. Hieronim twierdzi, że była ona aktem publicznym. Osoba, która powracała na łono wspólnoty Kościoła, brała udział w modlitwie całego zgromadzenia. Ważną rolę pełnił kapłan, który wstawiał się za pokutnikiem. Ponowne przyjęcie na łono Kościoła następowało po określonym czasie oraz pod pewnymi warunkami.

Następnym tematem obecnym w *Altercatio* jest eklezjologia. W dziele tym nauka o Kościele nie została przedstawiona w sposób ciągły. Należy jednak odnotować pewne idee, które przebijają z przedstawienia przez Hieronima syntezy biblijnej oraz wyjaśniania przez niego przypowieści. Kościół według niego opiera się na fundamencie apostołów⁵³. Jest wierny tej tradycji. Sięga ona czasów Piotra Apostoła, pierwszego biskupa Rzymu. Członkowie episkopatu są następcami apostołów. Hierarchia kościelna dzieli się na trzy części: episkopat,

pełnienie obietnicy danej przez Boga, a dotyczącej posiadania ziemi płynącej miodem i mlekiem (por. Wj 3,8; Lb 16,14).

⁵³ Por. Ef 2,20; Ap 21,14.

prezbiterat i diakonat⁵⁴. Najwyżej w hierarchii stoi biskup, który ma pełnię władzy. Niżej znajduje się prezbiterat. Hieronim uważa, że kapłan ma podobne uprawnienia jak biskup, jednak podporządkowuje się mu, aby uniknąć podziałów. Diakon uczestniczy w liturgii chrztu, ma mniejszą władzę, zależną od decyzji biskupa. Hieronim kładzie duży nacisk na czystość wiary tych ostatnich, przywiązuje dużą wagę do udzielania przez nich pierwszego z sakramentów. Tylko biskup może wybierzmować podczas chrztu. Prezbiter może udzielić tego sakramentu za zgodą biskupa, a diakon nie może w ogóle go udzielać. Sakramenty są niezbędnymi znakami przynależności do Kościoła, wskazują także na jego jedność.

Hieronim opisuje Kościół, nawiązując do listów św. Pawła. Owczarnia Chrystusowa jest święta, czysta, prosta oraz słodka⁵⁵. Kościół ma mądrość, ponieważ został ustanowiony przez Chrystusa. Hieronim wykorzystuje także przypowieść o soli⁵⁶. Pisząc o poglądach lucyferian, wskazuje, że pomaga ona Kościołowi zachować jego smak. Ten ostatni jest także światłem, w przeciwieństwie do ciemności heretyków. Na poparcie swoich tez Hieronim komentuje również fragment Ewangelii dotyczący zadania uczniów, którzy mają być światłem w świecie⁵⁷. Sól i światło mają możliwość dotarcia do każdego

⁵⁴ Por. HIERONIM ZE STRYDONU, *Dysputa*. 22.

⁵⁵ Por. tamże, 3.

⁵⁶ Por. Mt 5,3.

⁵⁷ Por. Mt 5,15–16.

człowieka i bycia dla niego Dobrą Nowiną⁵⁸. Kościół jest również miejscem zbawienia. Za tą tezą Strydończyk argumentuje, sięgając do Biblii. Symbolem Kościoła staje się arka Noego, która jestmiotana przez heretyckie fale i wiry zamętu, w czym wypełnia się zapowiedź Apokalipsy dotycząca prześladowań⁵⁹. Heretycy to ci, którzy opuścili arkę⁶⁰. Często są porównywani do obozu szatana⁶¹, przedstawiani jako własność diabła⁶², działanie Antychrysta⁶³. Herezje zawsze prowadzą do podziału Kościoła.

Kościół jest według Hieronima matką, a nie domem publicznym. Jest wrażliwy i przebaczący, oparty na solidnych fundamentach apostołów. Aby ukazać powszechność wspólnoty wierzących, Strydończyk używa symboliki zwierząt: prawo wyróżnia czyste oraz nieczyste. Kościół jest także Bożą rolą, na której rośnie zboże i kąkol⁶⁴. W ten sposób mnich z Betlejem wyraża uniwersalizm wspólnoty, w której jest miejsce dla każdego.

Pierwsza część *Altercatio* poświęcona została rozważaniom na temat ważności chrztu heretyków, druga, jak to zostało już zaznaczone, ma charakter bardziej historyczny. Hieronim przywołuje sprawozdanie z drugiej sesji sy-

⁵⁸ Por. tamże, 5.

⁵⁹ Por. Ap 11,7–8.

⁶⁰ Por. tamże, 3.

⁶¹ Por. tamże, 3.

⁶² Por. tamże, 1–2, 15, 19.

⁶³ Por. tamże, 2.

⁶⁴ Por. tamże, 22.

nodu w Rimini⁶⁵, a także opisuje postawę oszukanych biskupów⁶⁶. Następnie charakteryzuje poglądy Lucyfera oraz zwolenników diakona Hilarego⁶⁷. Podejmuje się również opisu powodów narodzin poglądów Lucyfera, na które miał wpływ szalejący w tym czasie arianizm.

Hieronim pisząc swoje dzieło, niewątpliwie korzystał z lektury innych utworów w celu zaczerpnięcia z nich wiedzy. Została już wspomniana zależność od Cypriana, którego cytuje, oraz Tertuliana, na którego w *Altercatio* się nie powołuje, ale ślady jego oddziaływania znajdują się w tekście. Warto wspomnieć, że Strydończyk nie ogranicza się wyłącznie do cytowania dokumentów, ale komentuje je i rozwija. Ponadto korzysta z dokumentów afrykańskich dotyczących sporu pomiędzy Cyprianem, biskupem Kartaginy, a Stefanem, biskupem Rzymu. Do kolejnych jego źródeł należy zaliczyć Hilarego z Poitiers, zwłaszcza *De Trinitate*. Z dokładnego opisu poglądów rzymskiego diakona Hilarego można wywnioskować, że jego utwory (niezachowane) również musiały się znaleźć w zbiorze lektur Hieronima. Prawdopodobnie czytał on także *Liber adversus Ursacium et Valentem*, ponieważ dokładnie opisuje przebieg drugiej sesji synodalnej w Rimini⁶⁸. Strydończyk opierał się również na źródłach greckich, zwłaszcza jeśli chodzi o charakterystykę poglądów

⁶⁵ Por. tamże, 17–18.

⁶⁶ Por. tamże, 19.

⁶⁷ Por. tamże, 20–21, 26–27.

⁶⁸ Powołuje się na to dzieło wprost, zob. HIERONIM ZE STRYDONU, *O znakomitych mężach* 100, PSP 6, s. 114–115.

Ariusza i jego zwolenników⁶⁹. Znał także *Oratio I contra Arianos* Atanazego z Aleksandrii. Z pewnością nie mamy już dostępu do wielu źródeł, którymi dysponował, trudno więc ustalić konkretne tytuły. Pewną zagadką jest opis jego świadectwa o Soborze Nicejskim. Wspomina on o aktach i biskupach soborowych, o których dziś już niewiele wiadomo i o których nie wspominają w żaden sposób inni⁷⁰. Hieronim podaje liczbę biskupów uczestniczących w soborze. Tutaj różni się od innych źródeł, jeśli chodzi o liczbę obecnych na nim hierarchów⁷¹. Nawiązuje do kanonów 8 i 19 soboru, aby przypomnieć losy biskupa Nowacjana i uczniów Pawła z Samosaty. Kanony te przetrwały do naszych czasów. Do wymienionych dokumentów pisemnych Strydończyk dopisuje jeszcze całe grono naocznych świadków, których imion nie wymienia. Z pewnością jemu współcześni lepiej potrafili odgadnąć, o jaką postać chodzi, gdyż mnich z Betlejem czyni liczne aluzje. Czasem popełnia błędy, przykładowo: wy-

⁶⁹ Por. P. BATIFFOL, *Les sources de l'Altercatio Luciferiani et Orthodoxi de St Jérôme*, s. 112.

⁷⁰ Atanazy w traktacie *De decretis Nicaenae Synodi* spełnia prośbę swojego adwersarza i wyjaśnia mu, co się zdarzyło na soborze w Nicei, por. ATANAZY ALEKSANDRYJSKI, *O dekretach Soboru Nicejskiego*, [w:] TENŻE, *O dekretach Soboru Nicejskiego. O wypowiedzi Dionizego. O synodach w Rimini i Seleucji*, *ŻMT* 60, s. 2–33. Gdyby więc istniały jakieś akta, na które powołuje się Hieronim, z pewnością Atanazy odesłałby swojego rozmówcę do nich i nie zostałby poproszony o opowiedzenie zdarzeń, które miały miejsce na soborze.

⁷¹ Por. HIERONIM ZE STRYDONU, *Dysputa* 20.

mienia tylko ośmiu ariańskich biskupów przyjętych na soborze w Nicei⁷². Z pewnością było ich znacznie więcej. Nie wiemy nic choćby o postaci Sarasa⁷³, którego Strydończyk wymienia w jednym szeregu z Euzebiuszem z Nikomedii, Teognisem z Nicei czy Euzebiuszem z Cezarei, lub dlaczego wymienia postać Achillasa⁷⁴.

Należy jednak stwierdzić, że relacja Hieronima na temat przebiegu drugiej sesji synodu w Rimini ma kluczowe znaczenie dla dokładnego ustalenia i rekonstrukcji tamtych wydarzeń. Pomaga w ustaleniu chronologii wypadków. Dodatkowym atutem jest skwapliwie budowana przez Strydończyka dramaturgia, która łączy w sobie wiarygodność i przesadę, wnioski i ocenę, a szczyt osiąga w momencie użycia przez autora stylu patetycznego. Wskazuje on na warsztat Strydończyka, który chce w swojej relacji nawiązać do pogańskich mistrzów prozy oratorskiej.

W *Altercatio* znajduje się również katalog herezji. Jest on wybiórczy, jednak oddaje zainteresowania Hieronima, a przede wszystkim postawiony sobie przez niego cel: ochronę Kościoła przed herezjami. Najpóźniejszą z tych, o których pisze autor Wulgaty, jest arianizm. Oprócz tego, poza kilkoma wyjątkami, Hieronim zachowuje chronologię w opisie herezji w dwóch pierwszych wiekach naszej ery, poczynając od Szymona i Jezabel⁷⁵.

⁷² Por. tamże, 19.

⁷³ Por. tamże, 20.

⁷⁴ Por. tamże.

⁷⁵ Por. tamże, 23–24.

Wymienia również jedną herezję, której w jego pismach później już nigdzie nie ma. Chodzi tu o setian⁷⁶. W zaprezentowanym katalogu herezji jest też miejsce dla innych heretyków, takich jak: Sabeliusz, Mani, Prakseasz, Ebion, Nowatus⁷⁷, Nowacjan, oraz wyznawców sekt: marcjonitów, walentynian, montan czy kampsitów. Zwłaszcza przedstawiciele dwóch ostatnich herezji intrygują współczesnych badaczy. Skąd Hieronim ich znał? Czy spotkał się z nimi osobiście? A może donieśli mu o nich jego przyjaciele w Rzymie? Na te pytania zapewne nie poznamy już odpowiedzi.

Ze wszystkich herezji najgroźniejszy jest według autora arianizm. Wymienia ją w katalogu aż czterokrotnie. Zostaje ona obdarzona mianem głowy i przyczyny wszelkiego zła⁷⁸. W walce z nią jest nieprzejednany i gotów podjąć wszelkie środki, aby ostatecznie ją wyrugować. Na tym tle poglądy Lucyfera jawią się nie jako zbrodnia, ale raczej jako odejście od ortodoksji, któremu można zaradzić. Mimo widocznej w dziele na każdym kroku ironii mnich z Betlejem dość łagodnie podchodzi do lucyferian. Lucyfer zostaje nazwany dobrym pasterzem⁷⁹. W rozwinięciu dzieła Hieronim pisze, że chociaż biskup

⁷⁶ Por. tamże, 23.

⁷⁷ Nowatus w rzeczywistości był schizmatykiem, a nie heretykiem. Hieronim umieszcza go w gronie heretyków, por. tamże, 26.

⁷⁸ Por. tamże, 20. Jest to ironiczne nawiązanie do Wergiliusza, por. WERGILIUSZ, *Eneida* XI,360–361, tłum. R.R. CHODKOWSKI, Lublin 2024, s. 322.

⁷⁹ Por. HIERONIM ZE STRYDONU, *Dysputa* 20.

Cagliari izoluje Sycylię od reszty świata poprzez swoje nauczanie, to w ostateczności wyspa należy do Chrystusa, a nie do szatana⁸⁰. Do tego ostatniego zaś należą wszyscy heretycy. W omawianym dziele Helladiusz rozmawia z „innym wyznawcą Kościoła”⁸¹, a zatem wniosek płynący z tego zdania jest prosty: sam lucyferianin jest w owczarni Chrystusowej.

Odmienny sposób potraktowania herezji Ariusza i schizmy Lucyfera dowodzi, że Hieronim wyraźnie odróżnia jedną od drugiej. Schizmatycy mają kapłanów i biskupów, a heretycy ich nie mają⁸². Dowodzi to dużej świadomości teologicznej mnicha, gdyż kontrowersje te zostały podjęte głównie w następnych stuleciach, naznaczonych wielkimi sporami teologicznymi. Stąd też argumentacja przedstawiona przez autora Wulgaty w utworze będzie cytowana w przyszłości.

Przez długi czas *Altercatio* uważano za dialog, jednak w rzeczywistości dzieło podlega bardziej precyzyjnym regułom piśmiennictwa niż we wspomnianym gatunku. Sugeruje to również sam tytuł utworu. Ten gatunek literacki, zainspirowany procedurą sądową, został opisany przez Kwintyliana⁸³. Polega on na wymianie argumentów w celu obalenia twierdzeń przeciwnika. Tak więc w *Altercatio* możemy znaleźć rozróżnienie po-

⁸⁰ Por. tamże, 15.

⁸¹ Por. tamże, 1.

⁸² Por. tamże, 9.

⁸³ Por. KWINTYLIAN, *Institutio oratoria* VI,4, red. D.A. RUSSELL, LCL 126, 2002, s. 124–135.

między γυμναστικός – sposobem pisania polemicznego, a δογματικός – sposobem pisania filozoficznego, który przedstawia argumenty. *Altercatio* składa się więc z dwóch głównych części: pierwsza, γυμναστικός, jest oddawana w utworze Hieronima nagromadzeniem czasownika *contendere*, a druga, δογματικός, obfituje w czasownik *docere*. Pierwsza część (nr 2–13) jest wymianą argumentów między dyskutującymi, z wykorzystaniem zasad dialektyki, które owocuje doprowadzeniem tez Lucyfera do absurdu. Hieronim zręcznie korzysta z bogactwa, które one dają, tworząc różnego rodzaju pułapki logiczne, prowadzące do obalenia argumentów wysuwanych przez zwolenników biskupa z Cagliari. Ta rywalizacja oratorska stopniowo przechodzi w narrację historyczną oraz wykład doktrynalny, który stanowi druga część dzieła Strydończyka (nr 14–27). Pytania zwolennika Lucyfera są więc pretekstem do długich wyjaśnień ze strony prawowiernego, w którym wyrobiony czytelnik z łatwością rozpozna Hieronima. Dzięki zabiegom dialektycznym Helladiusz (partner dialogu) pozwala się przekonać. Przyznanie racji prawowiernemu kończy ten krótki utwór.

Posiadamy 82 rękopisy dzieła *Altercatio luciferiani et orthodoxi*. Możemy je podzielić na dwie mniejsze grupy. Pierwsza obejmuje 36 rękopisów z wieków od IX do XV. Druga zawiera 46 manuskryptów z wieków od VIII do XV. W celu ustalenia jak najlepszej wersji tekstu wybrano 11 rękopisów datowanych na wieki od VIII do XII. Do tego dochodzą wydania drukowane powstałe od XV w. Do przekładu posłużyło wydanie krytyczne pod redakcją

A. Canellis (HIERONYMUS STRIDONENSIS, *Altercatio luciferiani et orthodoxi*, red. A. CANELLIS, SCh 473, 2003).

W przekładzie podano współczesne nazwy geograficzne. Zabieg miał na celu ułatwić czytelnikowi lokalizację miejsc, a wyjątek zrobiono dla miast, które już nie istnieją. Użyto wtedy nazw starożytnych. W tekście więc zamiast o synodzie w Ariminum jest mowa o synodzie w Rimini, opisywana jest postać Lucyfera z Cagliari zamiast Lucyfera z Caralis itp. W wyjaśnieniach dogmatycznych użyto w wielu wypadkach spolszczonych nazw. W celu precyzyjnego oddania doktryny w nawiasach zamieszczono dokładnie greckie lub łacińskie nazwy lub wyrażenia.

Cytaty z Pisma Świętego zamieszczone w przekładzie homilii pochodzą z Biblii Tysiąclecia (wydanie V), chyba że kontekst i poprawność tłumaczenia wymagała zastosowania własnego przekładu.